

A NAGY-BUDAPESTI NÉPRAJZI MUNKAKÖZÖSSÉG TÖRTÉNETE

A tudománytörténet, természetéből következően, mindig utólag rögzíti a tényeket. Ez a helyzet az 1954–1959 között működött Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség esetében is, amely a magyar néprajz legújabbkori történetének mindmáig feldolgozatlan része.¹ A négy évtizedes lemaradás talán még kedvezőnek is mondható, mivel biztosítja a témára való történelmi rálátást, ami viszont elősegíti a tárgyilagos(abb) megítélést, s lehetőséget teremt az összehasonlításra, az eredmények értékelésére. Másrészt viszont az időbeli távolság az emlékek megfakulását eredményezi, következésképpen a szóbeli információk gyakran bizonytalanok, vagy pontatlanok. Márpedig ez nem mellékes körülmény, hiszen a szóbanforgó munkacsoportról (elméleti megfontolások, szervezeti felépítés, mindennapi működés stb.) alig maradt fenn írásos dokumentáció.

Közismert tény, hogy 1948-tól kezdve az aktuális politika egyre erősebben hatott az élet minden területére, így a néprajzra is, ami már 1949-ben, a tudományág Ortutay Gyula (1910–1978) irányításával kidolgozott öt éves tervén megmutatkozott.² A „tervszerű” végrehajtás érdekében létrehozott 10 munkaközösségből egyet az „alapvető és legaktuálisabb” témák közé sorolt munkásfolklor kutatására szerveztek. Az ide jelentkező etnográfusok azt a feladatot kapták – mégpedig szovjet példák alapján –, hogy Dégh Linda vezetésével tanulmányozzák egyrészt a munkásság kialakulását és a paraszt ipari munkássá válását, másrészt a szocialista munkásság tudatosodásának folklorban való tükröződését. A terv arra is kitért, hogy „a kutatást egy nagy üzemben (Rákosi Mátvás Művek), az építőmunkásoknál és a bányászoknál fogják elkezdni”.³

Mindezek látszólag nincsenek közvetlen kapcsolatban dolgozatunk témájával, felidézésüket mégis fontosnak tartjuk, mert véleményünk szerint a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség történetét tulajdonképpen innen kell kezdeni. Ugyanis az igen tágan értelmezett munkásfolklor és kutatási lehetőségeinek áttekintésekor rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy ehhez Budapest a legalkalmasabb terep,⁴ mivel a munkásság a fővárosban található a legnagyobb számban, továbbá itt működnek a szakma elsőszámú intézményei (két egyetemi tanszék, Néprajzi Múzeum, MTA Állandó Néprajzi Bizottsága), melyek a legkedvezőbb személyi feltételeket (egyetemi oktatók, hallgatók, muzeológusok, stb.) kínálják.

E tények szerintünk logikus következményeként 1952-ben – érintetlenül hagyva a mindössze négytagú Munkásfolklor Munkaközösséget – Ortutay Gyula azt javasolta a Fővárosi Tanácsnak, hogy hozzanak létre egy munkacsoportot, mely Nagy-Budapest néprajzi feltárását végezné el. Javaslatának kialakításában szerepet játszott részéről a politikai helyzethez való alkalmazkodás, tudományos nézete és gyakorlati megfontolásai, bár nem tudjuk, hogy kizárólag ezek voltak-e indítékai, avagy valami más is. Az első okot illetően azt kell megemlítenünk, hogy a narodnyik (népies) irányzatok hivatalos elvetése, a helytelennek kikiáltott narodnyik nézetekkel való gyanúsítások idején a szakember és a tudományág helyzetén csak javíthatott a „városi dolgozók” felé fordulás. Akkortájt ez teljesen nyilvánvaló volt. A tudományos indítékkal kapcsolatban tudni kell, hogy Ortutay már 1937-ben – vagyis egy teljesen más történelmi helyzetben azt írta: „Városainknak s a fővárosnak a megismerése is (erre már rámutattak mások is) éppoly elengedhetetlenül fontos és sürgető feladat helyes nemzetismeretünk szempontjából, mint a különböző paraszti társadalmi csoportoknak a megismerése. Ennek a két kutatómunkának megszervezett, szakszerű elvégzése ha-

ladéktalanul és etikus komolysággal megvalósítandó nemzeti feladat”.⁵ Úgy tűnt, hogy e gondolat csaknem húsz évvel megfogalmazása után – megvalósulhat, kihasználva azt a körülményt is, hogy 1950-ben a főváros területéhez csatoltak több környékbeli falut (Tétény, Budafok, Pesthidegkút, Békásmegyér, Rákospalota, Cinkota, Rákoskeresztúr, Rákoscsaba stb.) és ezek átalakulóban lévő, de még mindig erőteljes, hagyományos paraszti kultúrája egyértelműen a néprajz tárgyát képezte. Végül a gyakorlati szempont az volt, hogy e munkaközösség az egyetemi hallgatók foglalkoztatásával segítheti szakmai felkészítésüket és publikációs lehetőséget teremthet az egyetemen oktató etnográfusoknak. Magáról a hivatalos aktusról mindössze annyit tudunk, amennyi a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1952. dec. 4-i üléséről készült jegyzőkönyvben szerepel. Eszerint Koós József V. B. titkár terjesztette elő, hogy „a népművelési állandó bizottság néprajzi albizottság alakítására tesz javaslatot. Az albizottság feladata: Budapest népművészeti értékeinek felkutatása és fejlesztése. Az albizottság tagjaiul javasolják: Tálasi István egyetemi tanárt, Manga Jánost, a balassagyarmati múzeum igazgatóját, Dégh Linda egyetemi docenst, Katona Imre egyetemi tanársegédet, Barabás Jenő egyetemi adjunktust és Vajda Lászlóné muzeológust.”⁶ Néhány hét múlva elkészült az első, 1953. évre szóló munkaterv, azonban megvalósítására a szóbanforgó esztendőben nem került sor. Ennek oka egy félreértés volt. Ugyanis a Fővárosi Tanács Népművelési Osztálya valójában úgy gondolta, hogy az Albizottság társadalmi munkában – azaz ingyen – fogja és tudja végezni a gyűjtést, feldolgozást, publikálást. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy legalább szerény anyagi támogatásra szükség lesz, az okozott gondot, hogyan lehet a Tanács, vagyis egy igazgatási szerv költségvetéséből tudományos kutatást támogatni.

A várakozás évében egyetlen lényeges dolog történt. Dömötör Tekla (1914–1987), a munkáséletmód kutatás azidáig külső munkatársa,⁷ a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból átkerült az ELTE Folklore Tanszékére s ott Ortutay – egyebek mellett – azzal bízta meg, hogy szaktitkárként a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösséget irányítsa, ügyeit intézze. E személyi ügyszökhöz kapcsolódóan – előzetekintve és összefoglalóan – itt ismertetjük a munkacsoport szervezeti felépítését, mely mindvégig állandó maradt. A szervezést, a tudományos irányítást az Albizottság végezte, mely legnagyobb létszáma idején (1955) a következő tagokból állt: Ortutay Gyula (elnök), Dömötör Tekla (szaktitkár), Barabás Jenő, Dégh Linda, Katona Imre, K. Kovács László, Tálasi István (mindnyájan ELTE Folklore ill. Tárgyi Tanszék), Belényesy Márta, Boross Marietta (mindkettő Néprajzi Múzeum), Gerevich László (Budapesti Történelmi Múzeum), Szántó Károlyné (Fővárosi Tanács), Simon Józsefné (Népművelési Intézet), Lányi Ernőné (Magyar Munkásmozgalmi Intézet), Áfra Nagy János (tanár). A szaktitkár mellett működött egy ifjúsági titkár is (időrendben: Istvánovits Márton, Filep Antal, Pócs Éva) azzal a feladattal, hogy a beérkezett anyagokat nyilvántartásba vegye, adattárba helyezze és azt kezelje. A mindennapi munkából jelentős részt vállalt Katona Imre, azáltal, hogy segítette a tervek összállításában, szervezett, előadásokat tartott és helyettesítette Dömötör Teklát. Két-három havonta tartottak üléseket, de sohasem fordult elő, hogy mindenki ott lett volna. Legtöbbször Ortutay, Dégh, Dömötör, Katona, Belényesy, Boross, Szántóné, Áfra Nagy jelent meg., gyakorlatilag ők alkották az Albizottságot. E kicsiny, főleg egyetemi oktatókból álló csoporthoz önkéntes alapon csatlakoztak a néprajz szakos egyetemi hallgatók, a Néprajzi Múzeum néhány muzeológusa, külső szakemberek (pl. könyvtáros, építészmérnök, tanár) és amatőr gyűjtők (középiszkolás diákok, munkások, stb.). Az összes résztvevő (kb. 70 fő) együttesen alkotta a Munkaközösséget.

1954-ben végre elkezdődött az érdemi munka, a már egy esztendeje kész terv alapján, melynek bevezetője az alábbiakban megállapítja: „a felszabadulás, különösen pedig a fordulat éve óta a magyar néprajzi kutatások munkatere jelentékenyen bővült: érdeklődési körébe vonta a városi dolgozók hagyományait is, kutatta a városba került paraszti tömegek fokozatos átalakulásának menetét s a munkásosztály hagyományait: sőt hozzákezdett a szocialista építés során születő új jelenségek kutatásához is, mind az ipari üzemekben, mind a földműves szövetkezetekben.

Fővárosunk népi hagyomány anyaga s e hagyományok szakadatlanul életképes, egyre új alkotásokat teremtő ereje jórészt még kikutatlan. Ennek az anyagnak tervszerű feltárása, egybegyűjtése, tudományos rendszerezése és feldolgozása, valamint a kultúrforradalom számára való értékesíthetővé tétele a jelen munkaterv megvalósítására alakult munkaközösség feladata.” Ezután következnek a részletek, sajátos csoportosításban. Az első téma a *Folklore* volt, értve ezalatt a főváros ipari munkásainak életmódját, hagyományait és folklóráját. A második téma a *Népművészet*, amihez a viselet, textil, kerámia általános vizsgálata tartozik. A munkaterv harmadik része a *Gazdasági néprajz*, mely Rákospalota gazdasági monográfiáját, a budai szőlőművelést, a gyűjtögetett termékek árusítását és a főváros gazdaságának történeti adattárát foglalja magában.

Bár az Albizottság minden esztendőre készített munkatervet, az elsőt azért idéztük bővebben, mert ez volt a kiindulási alap. A következő tervek tulajdonképpen mindig az előző év(ek)ben gyűjtött vagy feldolgozott témák felsorolásából, ismétléséből, esetleg bővítéséből álltak, vagyis lényegi újdonságot nem tartalmaztak. Érdekes az első munkaterv azért is, mert a benne megfogalmazottakhoz képest – feltehetőleg a kezdeti lendületnek köszönhetően – sokkal több valósult meg 1954 végére.⁸ Gyakorlatilag a Munkaközösség fennállása során (1954–1959), a tagok által végzett gyűjtés és kutatás 80 %-a már ekkor elkezdődött, majd a következő években teljesedett ki. Attól kezdve viszont folyamatos visszaesés, azaz a témák számának és a munka intenzitásának csökkenése következett be. A szervezeti széttzilálódás egyik jelének tekinthetjük, hogy 1956-tól az Albizottság nem tartott megbeszéléseket, vagy ha mégis, akkor azokról már nem vezettek jegyzőkönyvet. Továbbá 1958-ban és 1959-ben már nem készült sem munkaterv, sem jelentés.⁹

A mindennapi gyakorlat igen egyszerű volt. Bárki bármilyen, profilba illeszkedő témával jelentkezhetett, Dömötör Tekla mindenkit szívesen fogadott. Az egyetlen kíváncsi az volt, hogy a gyűjtött anyagot legalább két, gépírással példányban kellett leadni, amit azonnal nyilvántartásba vettek, majd kifizették a terjedelemtől függő gyűjtőpénzt. Egy-egy tétel általában 1–10 oldalt tett ki, s tartalmuk gyakran elég sovány vagy csonka volt, részben éppen rövidségük miatt. Tekintettel a tudományos szempontból rövid működési időre (6 év), a Munkaközösség tevékenységét összefoglalóan, a néprajz hagyományos felosztása szerint haladva ismertetjük.

Bibliográfiai adatok gyűjtésére csak szerény mértékben került sor. Zoltán József (1904–1963), a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár könyvtárosa foglalkozott ezzel, igaz oly módon, hogy a munkahelyén akkortájt készülő *Budapest történetének bibliográfiája* (megjelent 1967–1974 között hét kötetben) már rendelkezésére álló anyagából emelt ki és adott le bizonyos részeket a Munkaközösségnek. Elméleti-, módszertani problémákkal is kevesen – elsősorban az egyetem tanárai – foglalkoztak. A dolgozatok közül talán Dömötör Tekla „A városi néprajzkutatás célja és módszerei” (1957, 35 old., kézirat) című áttekintése a leghasználhatóbb. Az elméleti kérdések iránti érdektelenség mindenképpen hiányosságnak és indokolatlannak nevezhető, hiszen a már említett kényszerítő politikai körülmények ellenére is ki lehetett és kellett volna munkálni e kutatási irány (terület) elvi alapjait.¹⁰

A Munkaközösség 600 tételben nyilvántartott anyagából világosan kiténik, hogy a legtöbben (ami a résztvevők egyharmadát jelentette) elsősorban egyes néprajzi adatokat gyűjtöttek s ez mennyiségileg is a legnagyobb tematikai csoportot alkotja. Származási helyük a budai oldalon Óbuda, Békásmegyér, Pesthidegkút, a pesti oldalon Rákospalota, Cinkota, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, ahol a paraszti, parasztpolgári kultúra még erőteljesen jelen volt. A gazdálkodás témaköre csak néhány embert vonzott. Közülük egyedül Boross Marietta érdemel említést, kertészetre vonatkozó feldolgozásai miatt, melyek 1950-ben benyújtott, „Szemtermelés és kertgazdálkodás Rákospalotán” című szakdolgozatára támaszkodva, annak mintegy folytatásaként születtek. Az összes témák közül a halászat váltottak ki a legkisebb érdeklődést, s ezzel egyenes arányban az összegyűjtött anyag mennyisége is minimális.

Az építkezés – és csak elenyésző mértékben a település – megismerése közepes intenzitással

folyt, ebben az esetben is a peremkerületekben, azaz a fővároshoz csatolt egykori falvakban. Jónévű szakemberek, mint például Gönyei Sándor (1886–1963), Vargha László (1904–1984), valamint műegyetemi hallgatók végezték ezt a munkát, melynek során több mint 200 fényképet és 500 rajzot készítettek a telkekről, az utcai- és udvari homlokzatokról. Hasonló nagyságrendben, s leginkább szociográfiai jelleggel – gyakran az életmód egészét érintve – kerültek rögzítésre a lakáskörülmények, elsősorban Óbudán.

Mindenféle szempontból jelentéktelen a táplálkozás anyaga és tulajdonképpen ugyanezt mondhatjuk el a viseletről is. Ez utóbbival kapcsolatban az egyetlen kivétel Boross Marietta gazdagon illusztrált monográfiája a pesti oldal (azaz a peremkerületi falvak) népviseletéről, amely már 1954-ben elkészült, s minden munkatervben és jelentésben, mint az egyik publikálásra javasolt mű szerepelt, sajnos mindhiába.

A budapesti piacokkal és vásárokkal csak néhányan foglalkoztak, ami nem jelentett többet egy-két rövid leírásnál. Kedvezőbbben alakult a helyzet a kézműipar esetében. Csalog Zsolt a háziiparként végzett gyékény-, szalma- és vesszőfonásról, Bodgál Ferenc (1932–1972) a kovácsmesterségről gyűjtött össze számos adatot. A Munkaközösség több tagja társadalmi csoportokat, illetve típusokat tanulmányozott, ami alatt leginkább fővárosba került falusi nőket és gyári munkásokat kell érteni. Ugyanakkor viszonylag nagy számban rögzítették munkások, munkásszállók, munkás lakótelepek életmódját is. Egyébként e két témakör elválasztása a tartalmi átfedések miatt elég nehéz. Tételszámát tekintve a második legnagyobb egység a munkáskultúra, amely összetételében meglehetősen egysíkú, lévén 90 %-a 1914–1949 közötti újságok kijegyzetelésével keletkezett cédulatömeg. S mindezt egyetlen ember (Tiborcz Zsigmond) készítette. Joggal panasolta Dömötör Tekla az Albizottság 1955. febr. 8-i ülésén, hogy „a munkásfolklor, a munkáséletmód kutatása káderhiány miatt nehézségekkel küzd. Új kutatók bevonására lenne szükség.”

A közepesnél valamivel nagyobb érdeklődés nyilvánult meg a gyermekjátékok iránt. Az egyetemi hallgatók – főleg Csalog Zsolt és Kiss Gabriella – nemcsak a már annyiszor emlegetett külső kerületekben írták, rajzolták le a játékokat, hanem például az I. kerületben, a Belvárosban vagy Zuglóban is, ami egyértelműen pozitívumként értékelhető. Mivel gyakorlatilag a Folklore Tanszék szervezte és irányította a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösséget, magától értetődő, hogy szorgalmazta szokások gyűjtését. Ennek során idevágó történeti adatokat, naptári ünnepekhez és az óbudai szürethez kapcsolódó szokásokat derítettek fel, többek között Kriza Ildikó részvételével. Az egyik legnagyobb adathalmazt hozták össze, amint ez utólag megállapítható.

A hiedelmek csupán egy-két ember kíváncsiságát keltették fel és az a kevés, amit lejegyeztek, jobbára Óbudáról származott. Minimális érdeklődés jellemezte a mese, vers témakört. E megállapítás annak ellenére igaz, hogy Istvánovits Márton egy Pestimrén élő munkástól több mint 100 mesét gyűjtött összes, amiből először egyetemi szakdolgozatát írta meg „Egy magyar munkásmesemondó” címmel (1955), majd könyvként való publikálásra készítette elő, de végül is nem lett belőle semmi. Közepes mennyiség és vegyes összetétel jellemzi a dalok körét, hiszen van itt óbudai-, illetve munkásmozgalmi műdal, szlovák népdal és egy pesti asztalos dalkészlete. Közülük a legtöbbet Tóth János jegyezte le. Az Albizottság, – ha kis számban is, – de elfogadott egyértelműen történeti (ipar-, munkásmozgalm- és várostörténeti) gyűjtéseket és pályázatokat is, ami azzal magyarázható, hogy elméletileg sohasem határozta meg saját kutatási területét és tudományos illetékességét meghaladó programot tűzött maga elé. Végül említést kell tennünk jelentésekről, cikk- és könyvismertetésekről, várostörténeti fényképekről, stb., melyeket összefoglalóan és jobb megnevezés híján *Egyéb* vagy *Vegyes* címszóval jelölünk.

Az előzőekben többször emlegettük a pályázatokat, de ismertetésükkel még adósak vagyunk. Az Albizottság 1954-1959 között minden év közepén, több napilapban (pl. Szabad Nép, majd Népszabadság, Esti Hírlap) felhívást tett közzé az alábbi szöveggel:

„Budapest Főváros Tanácsa népművelési állandó bizottságának néprajzi albizottsága pályázatot hirdet Budapest néprajzával kapcsolatos tanulmányokra. A pályázók az alábbi témákkal foglalkozhatnak:

1. Budapest munkáshagyományai: munkásdalok, mesék, gyermekjátékok, szokások (kerületek, városrészek vagy foglalkozási ágak szerint feldolgozva).

2. A budapesti munkásság vagy kisiparosság néprajza (egy-egy üzem vagy szakma munkásainak élete, szakmai jellegzetességei, stb.).

3. Egy kerület vagy városrész összefoglaló néprajzi leírása.

4. Budapest gazdasági néprajzáának önálló részei, például a budapesti parasztság néprajza (gazdálkodás, kertészkedés, állattartás, stb.).

5. Egy-egy önálló tanulmány Budapest népművészetéről, viseletéről, táncairól.

A pályázaton – eddig meg nem jelent néprajzi tanulmánnyal – bárki részt vehet. A pályázat nyílt, a pályamű terjedelme nincs megszabva.

A pályázat beküldésének határideje: (itt mindig a megfelelő évszám következett), december 1.

A pályázatokat Budapest Főváros Tanácsa végrehajtó bizottságának népművelési osztályára (Budapest, V., Városház u. 9–11.) kell beküldeni.” Átlagosan 15–16 pályamű érkezett be minden évben. A dilettáns vagy gyenge dolgozatok mellett mindig akadt egy-két kiemelkedő írás. A hat év alatt kb. 95 pályázatot (a nyilvántartás sajnálatosan pontatlan) nyújtott be 48 szerző, illetve szerzőpáros. Volt, aki minden évben, volt, aki csak egyetlen alkalommal próbálkozott.

Végeredményben tehát a Munkaközösség által kifejtett tevékenység, valamint az ennek révén felhalmozódott anyag (581 tétel), módszertanilag 80 % gyűjtésre és 20 % tanulmányra oszlik. Az Albizottság rendkívül fontosnak tartotta, írásban és szóban állandóan szorgalmazta, hogy a támogatásával készült vagy pályázatára érkezett színvonalas leírások, tanulmányok, nyomtatásban megjelenjenek. Ennek megvalósítására sokféle elképzelés fogalmazódott meg, kezdve az önálló publikációktól, a *Tanulmányok Budapest néprajzából* című kiadvány sorozaton vagy az újra indulni látszó *Budapest* folyóirat néprajzi rovatán át, a könyvkiadókkal való együttműködésig. Sajnos az Albizottság minden erőfeszítése kudarcba fulladt eredményeinek publikálását illetően. Ezen a negatív összképen az sem javít, hogy egy társadalmi gyűjtő 1954-ben benyújtott és díjat nyert pályázatát négy évi küszködés után, a Fővárosi Tanács anyagi támogatásával, sikerült 1000 példányban kinyomtatni.¹¹ Néhány értékes dolgozat a Munkaközösségtől teljesen függetlenül vált hozzáférhetővé azáltal, hogy más kiadók önálló köteteként vagy tudományos folyóiratokban jelent meg a következő évek során.¹²

A Munkaközösségben résztvevő szakemberek többféle módon dolgozták fel témájukat. Sokan az adatok lejegyzése mellett rajzokat vagy fényképeket készítettek. A rajzok zöme jól sikerült. Úgy tűnik azonban, hogy a fotózásban nem voltak kellően gyakorlottak, mert az általunk ismert képek bizony gyenge minőségűek. 1955-ben rendkívül szerény tervekkel elkezdődött a filmezés, ám az eredmény még ennél is szerényebb lett, mindössze a cinkotai lakodalomról szóló film készült el. Jelenlegi lelőhelyét eddig még nem sikerült kideríteni. Az első munkatervben még csak egyes témákra vonatkozóan, a későbbiekben már általános érvénnyel fogalmazódott meg az igény tárgyak vásárlására, a szóbeli adatgyűjtés mellett, illetve annak kiegészítésére. Ez a felszólítás – vélhetően gyakorlati okok miatt – lényegében hatástalan maradt, bár Gönyei Sándor két ládát, Boross Marietta pedig 17 ruhadarabot gyűjtött. Ezeket a tárgyakat az Albizottság átadta a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztályának (= Kiscelli Múzeum), ahol műtárgy leltárba kerültek.¹³ Ezen egyszeri alkalomtól függetlenül, huzamos és szükségszerű kapcsolatban álltak a Budapesti Történeti Múzeummal, mivel 1955-től a Fővárosi Tanácstól kapott pénz havonként történő felvétele és elszámolása a múzeum gazdasági osztályán keresztül bonyolódott le.

A teljesség kedvéért fel kell még idéznünk három megvalósulatlan elképzelést is. Már az első munkatervben szó van arról, hogy a legépebb gyűjtések másodpéldányát a múzeumban helyezik el.

Ez a szándék nem valósult meg feltehetőleg azért, mert akkor még a Budapesti Történeti Múzeumnak nem volt sem központi, sem újkori adattára.¹⁴ Így válik érthetővé az, hogy ma, a Munkaközösség adattárában miért található a gyűjtésekből legalább egy, de néha több másolat.

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1953-ban elhatározta Budapest történetének megírását. Ennek irányítására szerkesztő bizottságot hoztak létre, melynek egyik tagja Ortutay Gyula volt.¹⁵ Ő jó érzéssel meglátta a lehetőségeket e várostörténeti összefoglalásban, ezért 1955-től a főváros történeti néprajzának erőteljesebb vizsgálatát kérte a Munkaközösség tagjaitól. Sajnos ebből nem lett semmi, sem akkor, sem később.

1954–1955 folyamán többször is elhangzott az a javaslat, hogy a Budapesti Történeti Múzeumban létesüljön Néprajzi Osztály, élén szakképzett muzeológussal. Ez ugyan nem valósult meg, de közrejátszott abban, hogy 1961-től etnográfust alkalmaztak az Újkori Osztályon. A soha ki nem mondott 1959. évi csendes feloszlás után a Munkaközösség szép lassan feledésbe merült, anyaga pedig a Folklore Tanszéken porosodott Dömötör Tekla őrzetében. E sorok szerzője 1970-től kezdődően többször is kérte, hogy betekinthesen ebbe az adattárba, de a szerzői jogokra való hivatkozással mindig elutasításban volt része. Már akkor is úgy tűnt, hogy ennek valódi oka sokkal inkább az a nagyfokú rendetlenség volt, mely a szórványos, de máig rendezetlen kölcsönzésekkel együtt azt eredményezte, hogy ma a gyűjtések 11, a pályázatok 21 %-a hiányzik. 1972-ben Dömötör Tekla 99 db épület alaprajzot (felmérést) átadott a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztályának,¹⁶ de nem tudjuk, hogy milyen megfontolásból. Mert bár a jegyzőkönyvben az szerepel, hogy „az építészeti felmérések tárolására az ELTE Folklore Tanszékén megfelelő hely nincs és ezért került sor az átadásra”, ezt nem lehet komolyan venni, hiszen a rajzok 16 évvel korábban készültek és az eltelt idő alatt ilyen probléma nem merült fel.

1978-ban – a tanszék festése elől menekítve – további 52 db épületekről, ruhadarabokról, hímezésekről készült rajz került át.¹⁷ 1987-ben végre lehetőség nyílt a rendezésre, szerzői-, tárgyi- és földrajzi katalógusok, valamint hiányjegyzék készítésére. Mindezek ma (1989) az ELTE Folklore Tanszékén találhatóak, és az érdeklődők rendelkezésére állnak. Ezen a ponton tulajdonképpen be lehetne fejezni írásunkat, ám az „életrajzi” adatok után valamiről még szólnunk kell. Megszűnése óta hallgatás övezi a Munkaközösséget, sem előadás, sem publikáció nem foglalkozott vele, következképpen ez az első kísérlet történetének megírására. Az a néhány vélemény, ami az elmúlt három évtized során elhangzott „erőtletett”, „felesleges”, „tudományosan kétes értékű”, vagyis egyértelműen negatív jelzőket tartalmazott. Ami az „erőtletett” minősítést illeti, az véleményünk szerint nem helytálló. Inkább arról van szó, hogy a városi néprajzkutatás ötlete akkor még korai volt, tulajdonképpen megelőzte a magyar etnográfiai gondolkodást. Hogy felesleges volt-e, azt kizárólag a Folklore Tanszék szempontjából lehet felvetni, hiszen legfontosabb feladata az oktatás és nem kutatások szervezése, amelyhez nem is rendelkezett megfelelő személyi állománnyal. Azon állítás pedig, hogy az anyag tudományosan kétes értékű, legfeljebb csak egy kisebb hányadra igaz. Kétségtelen tény, hogy voltak olyan egyetemi hallgatók, akik kitalált vagy szakirodalomból kimásolt adatokat adtak le, hogy gyűjtőpénzhez jussanak. De ez sokkal inkább őket minősíti, mintsem az Albizottság célkitűzéseit.

Mindazonáltal valóban bírálunk kell a városi néprajzkutatásba elméletileg felkészületlenül, alapvető tudományos problémák tisztázása nélkül vágtak bele. Továbbá helytelen volt, hogy csak az Albizottság tartott üléseket, a Munkaközösség tagjainak nem szerveztek előadásokat, megbeszéléseket, továbbképzéseket, ezért nem is alakulhatott ki közöttük munkakapcsolat, jórészt egymást sem ismerték. Ezzel is magyarázható, hogy nem alakult ki igazi tudományos műhely. Az egyetemi hallgatók részvétele mindig bizonytalan és rövid távú volt, mivel néhány dolgot, közöttük elsőként azt, hogy önkéntes alapon történt, illetve a tanulmányok befejezésével megszakadt. Ezért nem volt mód a szükséges létszámban való foglalkoztatásra, nem lehetett hosszabb időszakra tervezni vagy nagyobb programokat kitűzni.

JEGYZETEK

1. A Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösségről ezidáig az egyetlen leírás a *Budapest Lexikon* (Bp. 1973) 33 soros címszava (819–820. old.). Önálló címszóként a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban nem szerepel, csupán a városi folklór kapcsán említik 5 sorban (V. köt., Bp. 1982. 491.).
2. ORTUTAY, Ethn. 1949, 22–23.
3. MORVAY, Ethn. 1951, 227–228.
4. Vö. DÖMÖTÖR, Acta Ethn. 1956, 339.
5. ORTUTAY Gyula: Magyar népismeret. Bp. 1937, 76.
6. A Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. 1952. dec. 4., 107., Budapest Főváros Levéltára, 94. köt.
7. DÖMÖTÖR Tekla: Táltosok Pest-Budán és környékén. Bp. 1987, 241.
8. Itt röviden vissza kell térnünk a Munkásfolklór Munkaközösségre, mely 1954-ben még fennállt az akkor már létező Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség mellett, majd 1955-ben csendben beleolvadt az utóbbiba vagy megszűnt (?), gyakorlatilag a tudományos célkitűzések átfedése és a tagok (Dégh, Dömötör, Katona) azonossága miatt. Erre mutat az is, hogy a magyar néprajz 1954. évi munkájáról készített jelentés (ld. Ethn. 1955, 600–605.) még mindkét Munkaközösségről szól (ld. 602., 603.), az 1955. évi (ld. Ethn. 1956, 354–358.) viszont már csak a Nagy-Budapestiről (ld. 356.).
9. Feltételezhetően ez összefüggött azzal, hogy 1957-ben „kicserélték a Fővárosi Tanács kulturális osztályának munkatársait, és megszűnt az anyagi támogatás is”. (DÖMÖTÖR T.: Táltosok ... 343.)
10. DÖMÖTÖR, Ethn. 1959, 450., Kósa, 1989, 252–253.
11. SINKOVICSNÉ, KALINA J.
12. Tudomásunk szerint ezek a következők (a teljesség igénye nélkül): BOROSS Marietta: A nagybudapesti és pestkörnyéki paradicsomkultúra gazdasági és néprajzi vizsgálata. (1954. évi pályázat). Megjelent ugyanezen a címen: Néprajzi Értesítő 1956, 129–162. BOROSS Marietta: Rákospalota parasztsága népviselete. (1955). Megjelent: Női népviseletek Rákospalotán. Rákospalotai Múzeum Évkönyve 1964, 77–106., és Rákospalota férfi népviselete. Rákospalotai Múzeum Évkönyve 1966, 53–72. SERGŐ Erzsébet: Rákospalota népi táplálkozása. (1956). Megjelent ugyanezen a címen: Néprajzi Közlemények 1964, 1. sz., 190–256. NYÉKES István: Budapest mezőgazdasága. (1957). Megjelent ugyanezen a címen: Bp. 1959, 34.; ZOLTÁN József: A XVIII. századi Pest-Buda ünnepei, szórakozásai, szokásai. (1957). Megjelent: A barokk Pest-Buda élete. Bp. 1963, 367.; ZOLTÁN József: Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán. (1958). Megjelent ugyanezen a címen. Bp. 1975, 108.; BÜKY Béla: Társadalmi szempontok érvényesülése Nagy Budapest keresztnévadásában. (1959). Megjelent: A fővárosi keresztnévadás hatóerői. Bp. 1961, 75.
13. 2 db menyasszony láda, Rákoskeresztúr, XIX. sz. közepe. 55.104.1 és 55.109.1 ltsz. Az 1962. évi revízió idején még megvoltak, azóta nyomuk veszett. Ruhadarabok, Rákoskeresztúr és Rákospalota, 55.60.1–55.77.1 ltsz.
14. A Központi Adattár 1977-ben, az Újkori Osztály adattára 1984-ben létesült.
15. ld. Budapest Története I. köt., Bp. 1973, 12., 14.
16. Óbudán, Pesthidegkúton és Rákoskeresztúron készültek és a 72.1.12.–72.25 ltsz.-ot kapták.
17. Ép. 78.1–78.10 ltsz. alatt pesthidegkúti épületek, 78.88.1–78.88.9 ltsz. alatt rákospalotai és rákoskeresztúri pruszlikok. 89.2.1.–89.2.23 és 89.3.1.–89.3.10 ltsz. alatt rákoskeresztúri ruhadarabok és hímzések.
18. Az eredeti nyilvántartásban szereplő, de 1989-ben hiányzó anyagok.

IRODALOM

- BUDAPEST néprajzi feltárása. In: Idegenforgalmi Tájékoztató 1954, 11–12. sz., 20–22.
- DÉGH Linda: A munkásság néprajzi kutatása. In: MTA Társadalmi- Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1952, II. köt., 3–4. sz., 283–323.
- DÖMÖTÖR Tekla: Beszámoló a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség 1954. évi munkájáról. In: Ethnographia 1955, 4. sz., 605–607.
- DÖMÖTÖR Tekla: Principal Problems of the Investigation into Ethnography of the Industrial Working Class in Hungary. In: Acta Ethnographica V., 1956, 3–4. sz., 331–351.
- DÖMÖTÖR Tekla: A Nagybudapesti Néprajzi Munkaközösség 1956–1957. évi munkája. In: Ethnographia 1958, 1. sz., 157–158.

- DÖMÖTÖR Tekla: A városi néprajzkutatás új eredményeiről. In: *Ethnographia* 1959, 3. sz., 450–453.
- FARKAS Klára, R.: Új tudományág: a munkásnéprajz. In: *Magyar Nemzet* 1959. jan. 4., 9.
- GÁRDONYI Jenő: Budapest lakosságának múltját és jelenét kutatja a főváros néprajzi albizottsága. In: *Magyar Nemzet* 1954. nov. 24., 5.
- G. J.: A fuvarosok életétől a budai szőlőkig feldolgozták Budapest történetét. In: *Magyar Nemzet* 1954, dec. 23., 5.
- KATONA Imre: A Nagy-Budapesti Néprajzi Albizottság működése. Bp. 1954, 5 old. (kézirat)
- KÓSA László: Néprajztudományunk harminc esztendeje. In: *Valóság* 1975, 5. sz., 27–37.
- KÓSA László: A magyar néprajz tudománytörténete. Bp. 1989, 333
- MORVAY Judit, Sz.: Munkaközösségek és munkacsoportok. In: *Ethnographia* 1951, 1–2. sz., 226–229.
- NAGY-BUDAPESTI Néprajzi Munkaközösség Archívuma (kéziratok munkatervek, gyűjtések, pályázatok, előadások, jegyzőkönyvek, beszámolók, stb.) 1952–1959, ELTE Folklore Tanszék.
- ORTUTAY Gyula: A magyar néprajztudomány elvi kérdései. In: *Ethnographia* 1949, 1–4. sz., 1–24.
- PESOLD Ferenc: Érdekes adatok Budapest néprajzi gyűjtésében. In: *Esti Hírlap* 1958. márc. 22., 2.
- SINKOVICS Istvánné, KALINA Julianna: Rákoskeresztúr. Bp. 1958, 122. (Tanulmányok Budapest néprajzából I.)
- VOIGT Vilmos: Napjaink néprajza. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 1972, 2. sz., 282–292.
- VOIGT Vilmos: A jelenkutatás a magyar néprajzban. Bp. 1984, 15. (Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről No. 123. – kézirat).

**A NAGY-BUDAPESTI NÉPRAJZI MUNKAKÖZÖSSÉG ANYAGÁNAK
SZERZŐI NÉVSORA, TÉMÁK SZERINTI MEGOSZLÁSA; FÖLDRAJZI MEGOSZLÁSA
ÉS HIÁNYJEGYZÉKE**

SZERZŐK

(gyűjtések, dolgozatok, kérdőívek)

Barabás Jenő; Bárdosi János; Belényesy Márta; Bene Zsuzsanna; Bitskey Ferenc; Bodgál Ferenc; Bodó Aurél; Boross Marietta; Bródy Dániel
Csalog Zsolt; Cseh István; Csukás Irén;
Deák Béni; Dégh Linda; Dér Mária; Dömötör Ákos;
Erdélyi Zoltán; Éri Istvánné
Fehér Julianna; Földes László;
Gazda Anikó; Gémes Balázs; Gilyén Nándor; Gregor Ferenc; Gönyei Sándor
Hajdu András; Hamvai Vilmos; Hoffmann Tamás
Igaz Mária; Istvánovits Márton
Jáky Jánosné; Jankovits Ilona; Jordán Katalin
Katona Imre; Kiss Gabriella; Kriza Ildikó
László Bencsik Sándor; Licker Judit; Lóránt Mihály;
Luby Margit
Mándoki László; Mendele Ferenc
Nógrádi Géza
Papp Emília; Pócs Éva; Pogány Mária
Rádics József; Rosdy Pál
Salyámossy Judit; Schram Ferenc; Simon Ferenc; Sinkovics Istvánné; Sluch Zsófia; Solymos Ede; Szalóky István; Székely Piroska; Szilvás Gyula; Szomjas Zsófia
Tiboldi József; Tiborcz Zsigmond; Tóth János
Vámos Mária; Vargha László; Veres Pál; Veress Éva;
Voigt Vilmos; Vukovich [– –]
Zoltán József

A PÁLYÁZATOK SZERZŐI

Áfra Nagy János; Andrásfalvy Bertalan
Bodgál Ferenc; Bokros László; Boross Marietta; Borsi Darázs József; Büky Béla
Csalog Zsolt; Cseh István; Csézly József
Fábián Ferenc; Földes László
Gaál Lajos; Gedényi Mihály; Gönyei Sándor
Hamvai Vilmos; Herczeg Miklós; Hetényi István; Holl Béla; Hoppál Dezső
Jáky Jánosné; Jankovits Ilona
Kiss Gabriella; Kóczian Béla; Korbuly Judit; Koroknay Éva; B. Kriza Ildikó
Mező Lajos
Nyékes István; Nyese István
Papp Emília; Pillis Lóránt; Pulay György
Rétháty Ágnes; Rév Sándor
Segesdi Lajos; Sergő Erzsébet; Simon Ferenc; Sinkovics Istvánné; Szabó Mátyás

Tauszig Béla; Tiborcz Zsigmond; Tilesh Nándor; Tokár György; Tóth János
Ungvászky Pál
Vincze András; Vincze György; Weiner Mihályné; Werner Gyula
Zoltán József; Zolnay Vilmos

TÁGYMUTATÓ

Bibliográfiák 13; Elméleti munkák, kérdőívek 13 tétel; Vegyes adatok, monográfiák 63; Gazdálkodás 12; Halászat 5; Település, építkezés 22; Lakás, lakótelep 28; Táplálkozás 5; Viselet 8; Piac, vásár 14; Kézműipar 35; Társadalmi csoportok, típusok 30; Munkásmódszer 42; Munkáskultúra-, sport 51; Gyermekek 35; Szokások 44; Szüret 15; Hiedelem 14; Mese, vers 6; Népdal, dal, zene 22; Történelem 16; Egyéb 29

FÖLDRAJZI MUTATÓ

(a címek alapján)

I. ker 4 tétel; II. ker. (Pesthidegkút) 14; III. ker. (Óbuda) 83; (Békásmegyér) 26; IV. ker. (Újpest) 4; V. ker. (Belváros) 1; VII. ker. (Erzsébetváros) 2; VIII. ker. (Józsefváros) 4; IX. ker. (Ferencváros) 11; XI. ker. 9; XIII. ker. (Angyalföld) 5; XIV. (Zugló) 10; XV. ker. (Rákospalota) 17; XVI. ker. (Cinkota) 16; XVII. ker. (Rákoscaba, Rákoskeresztúr) 16; XVIII. ker. (Pestimre, Pestlőrinc) 21; XIX. ker. (Kispest) 2; XX. ker. (Pesterzsébet, Soroksár) 9.

HIÁNYJEGYZÉK¹⁸

1956

Zoltán József: Könyvtári munka; Zoltán József: Bibliográfia; Pulay György: Kelenvölgy; Gazda Anikó: Rajzok (BTM-nek átadva); Licker Judit: Rajzok (BTM-nek átadva); Tóth János: Szokások, dalok. Óbuda; Kiss Gabriella: Szokások, dalok. Óbuda; Licker Judit: Rajzok (BTM-nek átadva); Munkásfolklór iratanyag; Zoltán József: Levéltár; Vargha László: Cinkota; Gönyey Sándor: Rákospalota népi építkezése. 27 fotó; Cseh István: Rákospalota; Kiss Gabriella: Óbudai hiedelmek; Kiss Gabriella: Óbudai hiedelmek; Zoltán József: Levéltár; Gönyei Sándor: Viselet; Boross Marietta: Viselet. Rákospalota; Zoltán József: Szokás anyag; Zoltán József: Könyvészet

1957

Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Bibliográfia; Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Levéltár; Kiss Gabriella – Tóth János: Óbudai gyermekjátékok; Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Levéltár

1958

Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Levéltár; Kiss Gabriella: Hiedelem. Óbuda; Dömötör Tekla: Budai uriszek 1501–1505; Kriza Ildikó: Junális Rákospalotán; Kriza Ildikó: Szent Iván; Zoltán József: Levéltár; Zoltán József: Történeti [– –]; Jordán Katalin: Budai ünnepek; Csalog Zsolt: Kosárfonók

1959

Dégh Linda: Óbudai krumpliünnep; Zoltán József: Könyvtári munka; Zoltán József: Könyvtári munka; Jordán Katalin: Budai ünnepek; Szilvás Gyula: Elméleti terv; Zoltán József: Levéltári munka; Jelentés a Fővárosi Tanácsnak; Voigt Vilmos: Lektorli jelentés; Gémes Balázs: Betlehemesek; Mendele Ferenc. [– –]; Dégh Linda: Ünnepek; Gémes Balázs: Betlehemesek; Kriza Ildikó: Táplálkozás. Pestlőrinc

PÁLYÁZATOK

1954

Szabó Mátyás: XI. kerületi fuvarosok. 52 old.; Andrásfalvy Bertalan: Budai szőlőművelés. 36 old.; [– –] Katalin: Külföldi utazók Magyarországon;

Pestimrei munkaközösség: A városi kultúra vizsgálatának néhány kérdése. 105 old.; Tilesch Nándor: Koldusok és cigányok titkos írásjelei. 24 old.; Földes László: A város peremén (guberálók). 37 old.

1955

Boross Marietta: Rákospalota parsztsága népviselete.; Gönyey Sándor: Rákoskeresztúr és Rákoscsaba népi építkezése. 82 old.; Ungvárszki Pál: 1903–1945 közötti dalok. 19 old.; Papp Emília, Grynaeusné: Pesthidegkút viseletének története. 16 old.

1956

Koroknay Éva, B.: A Goldmayer könyvkötő üzem;

1957

Csalog Zsolt: Budapesti kosárfonóipar; Zoltán József: A XVIII. sz.-i Pest-Buda ünnepei, szórakozásai, szokásai.

1958

Zoltán József: Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán.; Hamvai Vilmos: Gyermekjátékok.

1959

Holl Béla: Műveltségünk hagyományhordozó elemei.; Schram Ferenc: Jeles napok Pest-Budán és Budapesten.; Büky Béla: Társadalmi szempontok érvényesülése Nagy-Budapest keresztnév adásában.; Hoppál Dezső–Mező Lajos: Budaörsi borospincék.; Jáky Jánosné–Kriza Ildikó: Szervezeti és társadalmi viszonyok

MIKLÓS LÉTAY

HISTORY OF THE GREATER BUDAPEST ETHNOGRAPHIC RESEARCH GROUP

SUMMARY

This study attempts for the first time to summarize the history of the Greater Budapest Ethnographic Association. The group was organized in 1953 at the Folklore Department of Eötvös Loránd University in Budapest. Following the Soviet model, its purpose was to examine the working class, which in Hungary was the most numerous in the capital. Members of the Department organized and directed the effort, assisted by students, museum specialists, librarians, teachers, and amateur collectors. Despite the project statement of the group, given officially, participants became involved with virtually every aspect of ethnography. The most commonly studied themes included the workers' life styles, their customs and handicrafts. The geographic regions receiving closest attention were Óbuda and the outlying districts of Budapest. A public competition attracted an average of fifteen contributions each year, some of which were subsequently published as part of an anthology, or as monographs. The Association functioned for six years, then dissolved in 1959.

In 1987 the entire material was organized and it was discovered that roughly eighty percent was comprised of documentations, descriptions and drawings, studies made up the remaining twenty percent. We catalogued almost six hundred items, classifying them by author and geographic region, and developed a subject directory. These are now housed at the Folklore Department of Eötvös Loránd University.

SZEMELVÉNYEK A BUDAI KIRÁLYI KERTEK TÖRTÉNETÉBŐL

A budai körpanoráma látóhatárát egyik oldalon a meredek sziklafalú Gellérthegy, a másik oldalt a Csillaghegy lankái zárják. Közéjük ékelődik a Naphegy, hogy kisebb-nagyobb megszakításokkal folytatódjon a fehér dolomit sziklás Sashegyben és még távolabb, a budai hegykoszorúban. Az egykori budai királyi várkertek ezeken a magaslatokon helyezkedtek el, a Várhegyen épített királyi rezidenciák közül szerte gyűrűzve. Mint ismeretes, IV. Béla volt az első, aki a tatárjárás után idetelepítette várát, ám ő maga még kevés időt töltött itt. A magyar középkor korai szakaszára jellemző módon irányító tevékenységét udvarával az ország városait, várait birtokközpontjait látogatva végezte. A XIII. század elején Budáról királyi kertek nem ismeretesek, és talán a fenti okok miatt nem is voltak. Az igaz, hogy már a legkorábbi időkben maradt fenn nyoma a köznép mezőgazdasági tevékenységének, szőlőtermesztésének, ám ezek nem voltak valódi kertek.

KERT szavunk, elkerekített, elkerekített, elkertelt helyet jelent. E fogalom lényege a növények gondos ápolása és fenntartása. 1055-ben olvasható először magyarul a tihanyi, bencés apátság alapítólevelében. Ugyanebben az okmányban megtaláljuk a „monyoró”, (mogyoró), a „körtvély” (körte), a „berkenye” magyar elnevezéseit is. Egy 1095-ben kelt oklevelünk tovább bővíti a felsorolást „bor”, „gyümölcsbokor”, „komló” szavainkkal, majd egy másik 1181-ből említi a „szőlő” és a „bab” nevét.

Temesvári Pelbárt budai ferences szerzetes összegyűjtött beszédeinek címlapján régi magyar gyümölcsöskert képét metszette fába az ismeretlen művész. A XIII. század közepétől tapasztalható, hogy a Várhegyen már igazi kertek különültek el. Ekkori okleveleink már számos magyar nevű fát,

Kertet övező fonott kerítés ábrázolása a pesti Belvárosi templomban levő középkori falfestményén.